

MBURU METUTARA NZUZU NA NSIRIHU UWA NDI IGBO NA NDI BEKEE: N'USORO ASUSU NCHEKE

Si N'Aka

Florence Uju Ibeh

Ngalaba Amumamu Igbo, Afrika na Eshia

Mahadum Nnamdi Azikiwe, Oka

uf.ibeh@unizik.edu.ng/

08038742486

&

Patrick I. Umezi (PhD)

Ngalaba Amumamu Igbo, Afrika na Eshia

Mahadum Nnamdi Azikiwe, Oka

Pi.umezi@unizik.edu.ng/

08063883811

Umị edemede

Isiokwu nchọcha a bụ Mburu Metutara Nzuzu na Nsirihu uwa Ndi Igbo na Ndi Bekee : n' Usoro Asusu Ncheke. Ebumnuche nwa nchọcha bụ ichoputa ma e nwere ndiiche di n'etiti echiche mburu ndi metutara nzuzu na nsirihu uwa ndi Igbo na nke ndi Bekee. Usoro e jiri mee nchọcha a bụ usoro nkowa nke Sovee. Atutu e jiri mee nchọcha bụ Atutu Ncheke na Atutu Njirimee. Ka e mechara nchọcha a, a choputara na e nwere otutu ndiiche n'echiche mburu metutara nzuzu na nsirihu uwa ndi Igbo na nke ndi Bekee. Ufodu n'ime ihe ndi a choputara bu: a bia na nsirihu uwa ndi Igbo, ehi bu anumanu na-eri oke oriri ebe ezi na anyinya ibu bu anumanu ziputara nke ndi Bekee. Na nzuzu gbasara nleli na nganga, o bu enyi na torotoro na nsirihu uwa ndi Igbo, ebe o bu enyi nmanu na nsirihu uwa ndi Bekee. Na nzuzu gbasara fomfoju akpa, agwo bu anu nwere anya ukwu na irikota nke ya na ibe ya na nsirihu ndi Igbo ebe o bu ezi na nsirihu ndi Bekee. Nchọcha a ga-abara ndi nkuzi, umu akwukwo na ndi nwere mmasi n'ihe gbasara isiokwu a uru. Na mmechi, aro nwa nchọcha na-atu bu: ka ndi okwu di n'aka gbaa ndi choro imu asusu na omenala Igbo n'ulo akwukwo di elu ume site n'inye ha ego nkwardo ha ga-iji na-agaghari maka ime nchọcha gbasara asusu di iche iche. Ha kwesikwara ikwado ndi choro ide akwukwo n'akuko ala obula ume. Nke a ga-eme ka e nwee otutu akwukwo ederede maka nke a. E mee etu a, ogo asusu Igbo ga-arigo elu karja ka o di ugbu a.

1.0 Okwu mmalite

Amumamu asusu ncheke bu amumamu malitere ohuru n'afọ 1980 ha. O malitere site na mgbagha daputara n'etiti ndi kwadoro atutu nsina gburugburu na nsina uburu. Ndi otu amumamu asusu ncheke wee bia oru igbo ogo n'etiti otu abuo ndi a. Ha kwenyere na nsina uburu na nsina gburugburu dacha mkpa n'imuta asusu. Ha kowara na asusu bu mburu maka na o bu echiche nhurunanya ka a na-iji amado n'echichi nhurunuche. Uzo amumamu a si aru oru bu na o na-iji sayensi na amumamu nsina uburu wee nanyocha ka mmadu si aghota ihe ndi di na gburugburu ya.

N’ihe gbasara isiokwu a, ọtụtụ emeela nchọcha ma detuo ọtụtụ ihe gbasara mburū nke ụfọdụ n’ime ha bụ nsara echiche nye mburū metụtara anụ nsọ n’Anambara, ụbara echiche mkpuruokwu nwere (ngwaa, aha na nkowa) nke a chọputara na e nwere ihe nburunanya na nke nburunuche, echiche mburū anumanu n’asusu Igbo na asusu Bekee na ndi ozo ma o nwebeghi nke e mere na mburū metụtara nzuzu na nsirihu ndi Igbo na ndi Bekee. N’ihi nke a ka nwa nchọcha jiri kpebie na o di nnukwu mkpa ime nchọcha n’isi okwu a. Nchọcha a bu ntule mburū metụtara nzuzu na nsirihu ndi Igbo na ndi Bekee. Mbunuche nwa nchọcha bu ichoputa mburū di iche iche metụtara nzuzu na nsirihu ndi Igbo ma were ha tulekorita nke ndi Bekee. A ga-esi na ya choputa myiri na ndiche di n’etiti mburū metụtara nzuzu na nsirihu agburu abuo ndi a. Iji mejuputa nchọcha a, a tulerere otutu agumagu na atutu di iche iche maka nchọcha a.

Uru a ga-enweta na nchọcha a bu na o ga-akowa ihe mburū bu n’atutu ncheke ma ziputa mburū nzuzu na nsirihu ndi Igbo na ndi Bekee. O ga-enye aka gosi myiri na ndiche di na mburū metụtara nzuzu na nsirihu ndi Igbo na ndi Bekee. O ga-enye ndi chorọ ime nchọcha n’isiokwu a, n’asusu ndi ozo aka. O ga-abakwara ndi nkuzi na umu akwukwo na-agu asusu o bu la uru tumadu ebe o gbasara mburū n’uzo o bu la ma burukwa ebe mgbakwasa ukwu nye ndi chorọ ime nchọcha n’odinihu maka mburū maobu ihe metụtara ya.

2.0 Ntuleghari Agumagu

N’ebe a, ihe ndi a ga-elebe anya bu nkowa isiokwu, ntuleghari atutu, nchọcha e merela n’isiokwu, nchikota ntuleghari agumagu na atutu nchọcha.

2.1 Nkowa isiokwu

Ikowa isiokwu bu ihe di mkpa maka o ga-enye aka ime ka nghota nchọcha a di mfe.

2.1.1 Mburu

Mburu, di ka Mbah na Mbah (2014) kowara bu otu n’ime atumatuokwu na-esikari ike ighota mana site n’ihe mmadu maburu, nwaafọ asusuobula na-aghota ya site n’ichemi echiche ime. Ima atu ha bu: ‘Okoafọ bu mbe’. O kowara na ‘mbe’ na ‘mmadu’ abughi otu. Nke a na-akpata na mmadu ga-echega echiche n’agwara na njirimara mbe. Ya bu Okoafọ bu mmadu ma o nwere agwara mbe. Halupka-Resetar na Radic (2003) na nkowa ha si na mburū bu atumatu okwu a na-eji atule ma na-aghota ihe abuo n’enweghi ka ha si yie onwe ha site n’iweputa agwara zoro ezo ha abuo nwekorọ. Nkowa mmadu abuo ndi a gosiri mburū di ka ihe a na-eji nburunanya wee ghota ihe nburunuche. Deignam (2003) kowara mburū di ka atumatuokwu, na-eji otu mkpuruokwu maobu nkeji ahiri wee si na ihe bu ihe o bughu n’anya mmadu site n’agwara ndinime ihe a na-ekwu maka ya ziputara. Ihe Deignam (2003) kowara ebe a putara ihe na mkparita uka ndi Igbo di ka:

‘Nweke bu ezi’. N’ebe a, Nweke bu mmadu mana o ziputara agwara ndinime ezi. Mburu di ka Lakoff na Johnson (1980) siri kowaa buighota na ihu otu ihe di ka ihe ozo. Ihe ahụ ga-enwe otu n’ime agwara ndinime ihe e ji atunyere ya. Ihe nkowa Lakoff na Johnson (1980) na-egosi bu na mburū na-egosiputa echiche nburunuche na nsirihu ndi mmadu n’omenala di iche iche. Saeed (2003) kwuru na e lebara mburū anya n’uzodinala di ka ihe oru ya kacha n’ime atumatu okwu e ji asu asusu. Na nkowa ya,

ọ si na mburu na-enye aka n'ighota otu ihe di ka ihe ozo. Ihe nke a putara bu na mburu na-emetukari echiche nburunanya na nke nburunuche.

Ndimele (2007), na nkowa nke ya, siru na mburu di ka myiri maka na ha abuo na-atule etu ihe abuo di. Ihe di ichi di na ha bu: myiri na-asu na otu ihe di ka ihe ozo, ma mburu na-asu n'otu ihe bu ihe ozo kpom kwem.

Nwa nchocha kwenyere na nkowa niile e mere na mburu. O choputara na mburu bu okwu nka miri emi nke a choghi ka mmadu mata n'echemighi echiche ime. N'uche ya, mburu bu atumatu okwu na-eji otu ihe amado n'ihe ozo eyighi ihe ahụ mana o nwere agwara ya iji kowata ka ihe a na-ekwu si akpa agwa. Mburu choro echiche miri emi. O na-ekwu etu ihe dikpom kwem. O naghị eji ihe ozo atunyere ihe, di ka: 'Obi bu nwaanyi'. Okwu a putara na ike adighi Obi nke bu agwara e ji mara nwaanyi.

2.1.2 Nzuzu

Nnaji (1985) kowara nzuzu di ka e nweghi uche ighota ihe ngwa ngwa. Echeruo (2001) kwuru na nzuzu bu mmegheri, mkpokwu na a maghi ihe. Nke a putara na onye a maghi ihe bu onye nzuzu. Onwudufo (2013) kporo nzuzu iberibe nke o kowara na o bu oria ma onye o di n'ahu anaghi ama. O ji otutu ilu kowaputa nzuzu nke otu n'ime ha bu 'onye nzuzu maobu mmadu iberibe na-achụ oke mgbe ulo ya na-agba oku'. O kowara na onye na-azo onye nzuzu, isi na-abu ya aja aja. Ihe nkowa niile ha na-egosi bu na nzuzu bu amaghi ihe nke nwa nchocha kwenyere ma na-etinyekwu na nzuzu gunyekwuru iri oke oriri, ikpa nganga na nleli, inwe anya ukwu, mmadu e nweghi okwu aka ya, imu otutu umu karija ole i ga-azuli, igho aghugho d.g.

2.2 Ntuleghari Atutu

N'ebe a, nwa nchocha ga-atule atutu di ichi ichi metutara isiokwu a ndi gunyere atutu nsina gburugburu, nsina uburu, njirimee, na atutu ndina ncheke. N'ime ha ka o si horo atutu abuo kacha mma maka nchocha a.

2.2.1 Atutu Nsina Gburugburu (Behavioral Theory)

Ndi tputara atutu nsina gburugburu bu L. Bloomfield, I. Parlov na ndi otu ha n'afu 1950. Ha na-akowa na echiche okwu o bu la nwere bu echiche e nyere ya n'asusu di na ya. Atutu a enyechaghi ihe a choro maka ya. A kochara atutu a n'ihu na e nweghiuzo doro anya omume ihe na osisa ya ga-esi gako. Usoro atutu a na-agbaso bu usoro kwunkwukwa. Ya bu usoro njali na nzaghachi. Di ka ndi otu a si kowaa, njali na nzaghachi na-aha nhata nha. Ka o sila di, ndi oka mmuta kochara atutu a n'ihu na ha kwuru na atutu a anaghi akowa ihe kpatara na umuaka n'agbanyeghi na ha maara na ha na-ekwujo okwu di ichi ichi, a gwaghachi ha ya etu ha si kwuo ya, ha anaghi ekweta na o bu ha kwuru ihe di etu ahụ. Ihe ozo bu na atutu a enweghi ike ikowa ihe umu aka niile ji amuta asusu n'otu oge n'agbanyeghi udi asusu a munnyere ha na ya ma o bu etu ebe ha bi si di. Uru ya bu na e si na ya amata ihe di n'agburu mmadu. Maka nkocha niile ndi a, atutu a a naghizi ewu ewu.

2.2.2 Atutu Nsina uburu (Mentalistic Theory)

Atutu a si n'aka Harris (1951) ma Chomsky (1957) kowamiri ya. O na-akowa na echiche ihe o bu la bu enyo ihe ahụ na-akpalite n'echiche mmadu mgbe obula a kporo ihe ahụ aha. Ndi tputara atutu a kwenyere na echiche ihe nwere udi di izugbe na nke

myiri izugbe. Ndị otu a na-akọwa na e nwere mkpọaha nhurunanya na nke nhurunuche. Ya bu, ihe o bu la ga-enwe enyo uche ya. Atutu a nwere oghom nke gunyere na mmadu abuo ma o bu kari anaghi enwe otu enyo nghota nye okwu o bu la. Oghom ozo atutu a nwere bu na ufodu okwu enweghi enyo uche o bu la mmadu na-aghota, di ka: mma, njo, nzuzu, amamihe, ihunanya w.d.g. Nke a kpatara e ji si na atutu a ezughi oke n'ihi na o bu okwu nhurunanya na-enwe enyo ya n'uche. Ya kpatara na e nwere mmeghari n'atutu a.

2.2.3 Atutu Njirimee (Use Theory of Meaning)

Atutuozo bu nke Wittgenstein (1953). Ihe atutu a na-akọwa bu na echiche okwu o bu la putara ihe ndi nwe ya ji ya eme. Ihe o putara bu na o nweghi okwu nwere echiche aka ya. Atutu a riri mperi maka na a ma na echiche nwere odidi nnoro onwe nke emetughi onodu ya n'asusu ma o bu n'atumatu okwu.

Nke a gosiri na o nweghi okwu nwere echiche aka ya; na a ma na echiche nwere odidi nnoro onwe nke emetughi onodu ya n'asusu maobu n'atumatuokwu. Mperi o riri bu na a ma na echiche nwere odidi nnoro onwe nke emetughi onodu ya n'asusu ma o bu n'atumatuokwu. Uru atutu a bu na o na-eweputa echiche na nsirihu mba di iche iche. Ya kpatara e ji were ya aru oru ma taa.

2.2.4 Atutu Ndina Ncheke (Cognitive Theory)

Atutu ndina ncheke bu atutu si n'aka Lakoff na Johnson (1980). Ha tuputara atutu a maka mgbaghri anya daputara n'etiti ndi atutu nsina uburu na nsina gburugburu. Ihe atutu a na-akọwa bu na tupu a mata echiche okwu o bu la, a gaghi elefere oru uburu ma o bu gburugburu na-arụ anya. Ndi otu atutu ncheke na-akọwa na mmadu apughi imuta asusu ma o buru na o nweghi ngwa imuta asusu di n'uburu o jiri puta uwa; o gaghi enyenwu ihe o bu la aha nwere echiche. N'aka nke ozo, o buru na e nwere ngwa imuta asusu nsina uburu ma o nweghi ihe di na gburugburu, ya bu ngwa asusu agaghi aruli oru. Atutu a na-akọwa na etu e si aghota asusu na-agbado ukwu na etu e si aghota asusu nhurunuche. Atutu a kowara na mburu bu otu uzo osu asusu si eji ihe nhurunanya na-aghota ihe nhurunuche. Mburu, n'atutu asusu ncheke adighi ka o di n'agumagu. Atutu a kowara na mburu na atumatu okwu ndi ozo di ka ilu, akpaala okwu, ukabuilu, asinilu, ahannochi w.d.g. bu otu ihe. Atutu a bara nnukwu uru maka oru ya niile ndi a. Ya ka e ji were ya eme chocha ugbo a.

2.2.5 Nchikota Ntuleghari Agumagu

Na nchikota ntuleghari agumagu, e lebara anya n'echiche ndi ufodu e ji okwu ha agba izu n'ebe amumamu asusu di. A huruotutu ihe ha kowara maka mburu n'uzo di iche iche. A hukwara ka nkowa ha na isiokwu ububo a na-edede siri metuta. A gara n'ihu tulee atutu di iche iche metutaru isiokwu nchocha a. Site na ntulekorita ndi a ka e siri horo atutu abuo ndi a ga-eji ruoruru n'isiokwu a bu atutu ncheke na atutu njirime. Nchoputa e nwetara na ntule niile e mere gosiri na e debeghi ihe n'isiokwu a. Ya ka o ji di nnukwu mkpa ime nchocha a.

2.3 Atutu E Jiri Mee Nchocha

Ebe a bu maka atutu e jiri mee chocha a. Ha di abuo: Atutu Njirimee (Use Theory) na Atutu Ndina Ncheke (Cognitive Theory)

2.3.1 Atụtụ Njirieme Nchọcha

Atụtụ a ga-eji mee nchọcha a bu atụtụ njirieme nke Wittgenstein (1953) na atụtụ ncheke nke Lakoff na Johnson (1980). Atụtụ ncheke na-akọwa na tupu nwata amụta asụsụ, ndịna echiche na ndịna nzaghachi ga-abiakoriri onu. Ya bu, tupu a mata echiche okwu o bu, a gaghị elefere oru uburu ma o bu gburugburu na-arụ anya. Ha kowakwara na etu nwata si aghota okwu oheru gbadoro ukwu n'ihe o mabu. O ga-agbatị echiche ihe o mabu ka o wee nabata echiche ihe oheru o nuru. Atụtụ a kowakwara etu mburu si e ji echiche aru oru. Ha kowara na mburu na-eji otu ihe amado n'ihe ozọ nke enweghi agwara ya. Atụtụ a kowara na mburu bukwa atumatu okwu ndi ozọ di ka ilu, ahannochi, akpaalaokwu w.d.g. Ebe o bu na nchọcha a metutara echiche gbadoro ukwu na mburu metutara nzuzu na nsirihu uwa ndi Igbo na ndi Bekee, atutụ a di mkpa maka nchọcha a.

N'aka nke ozọ, atutụ njirieme nke Wittgenstein (1953) bu atutụ njirieme dikwa ire na nchọcha a. Ihe o ji di ire bu na atutụ njirieme na-akowa na echiche okwu o bu bu ihe ndi nwe ya ji ya eme n'asusu. Ihe nke a gosiri bu na o nweghi okwu nwere echiche aka ya, mana a ma na echiche nwere odidi nnono onwe nke emetutaghi onodu ya n'asusu ma o bu n'atumatu okwu. A choputara na echiche mburu na-adị iche site n'otu asusu ruo n'asusu ozọ. N'ihia nke a, o di mkpa na e webatara atutụ a na nchọcha a maka na nchọcha a metutara echiche mburu metutara nzuzu n'asusu abuo ebe a.

3.0 Ntucha Nchoputa Nchọcha

N'ebe a ka a ga-atucha ndiiche di n'etiti echiche mburu metutara nzuzu na nsirihu uwa ndi Igbo na nke ndi Bekee.

3.1 Nkwasị Ngwa Nchọcha

N'ebe a, a tulere ebumnuche nchọcha a nke bu itule echiche mburu metutara nzuzu na nsirihu ndi Igbo na ndi Bekee. Nwa nchọcha bu n'obi ichoputa mburu ndi ahụ di iche iche metutara nzuzu na nsirihu ndi Igbo na ndi Bekee. Ebe nsinebe na nchuta mburu ndi a na myiri na ndiiche di n'etiti ha.

3.2 Mburu Metutara Nzuzu na Nsirihu ndi Igbo na ndi Bekee

A bia na nsirihu uwa ndi Igbo na nsirihu uwa ndi Bekee e nwere otutu mburu metutara ihe di iche iche di ka mburu metutara amamihe, mburu metutara ihunanya, nke metutara nzuzu, nke metutara ido aka na nti d.g. Ma nke a ga-eme ebe a bu nke metutara nzuzu na nsirihu agburu abuo a kporo aha ebe a.

3.2.1 Nzuzu Gbasara “Kama O Ga-Ado n'Ite Ka O doro n'Afo”

Ndi Igbo na-ewe onye oke oriri ma o bu oke onunu di ka onye nzuzu. A na-akpo onye na-eme etu a “kama o ga-ado n'ite ka o doro n'afọ” Ndi di etu a na-eji maka na ihe oriri na onunu juputara ebe a kporo oriri, righaa ma nughaa oke afọ ha. Ehi bu anu ndi Igbo maara di ka anu na-eri oke nri. N'echiche ha, a si na mmadu bu ehi, ihe o putara bu na onye ahụ na-eri oke nri ma dikwa oke usa nke na o hu ihe oriri o gaghị ejideta akpiri ya aka, di ka: “Okeke bu ehi”. Na mburu asusu Igbo, ihe o putara bu na Okeke na eri oke nri. Na nsirihu uwandị Bekee, ihe ha ji atunyere onye di otu a bu ezi na anyinya ibu. Ya bu, a si na mmadu bu ezi ma o bu anyinya ibu ihe o putara bu na onye ahụ na-eri oke nri, di ka: “Obi bu ezi” ma o bu “Obi bu anyinya ibu”. Ha gosiri na Obi na-eri oke nri

3.2.2 Nzuzu Gbasara Nleli na Nganga

Na nsirihụ ụwa ndị Igbo, onye na-elelị mmadụ ibe ya n'ihị mpe o pere bụ onye amaghi ihe . Otu ilu Igbo siri "Onye mee mbekwu ihe na o pere mpe, o gosi ya ihe o ji buru ogbuefi". Ihe atu a ga-eji tunyere nke a bụ otu egwu Mike Ejeagha tiri nke o kporo "Ka E Si Lee Onye Isi Oche". N'egwu a, mbe ghoriri enyi kee ya udo n'olu kpuru ya gaa luo ada eze. E were onodu a kporo mmadu enyi, ihe o gosiri bu na onye ahụ nwere agwa nleli. di ka: "Obi bu enyi". Ma na nsirihụ ụwa ndị Igbo a kporo mmadu enyi, ihe o putara bu na onye ahụ toro ma gbaa dimkpa. Anụ nwere agwa nleli na nganga a ma nke oma bu torotoro. Ya bu a kporo mmadu torotoro, ihe o putara bu onye nwere agwa nleli na nganga, di ka: "Ada bu torotoro". Na nsirihụ ụwa ndị Bekee, anụ nwere agwa nleli na nganga bu enyi nnunu, onwe ya na-eju ya afo mgbe o bula. Ya bu, a si na mmadu bu enyi nnunu na nsirihụ ụwa Bekee, o puta onye nwere agwa nleli, di ka: "Ada bu enyi nnunu".

3.2.3 Nzuzu Gbasara Fomfoju Akpa

Ndi Igbo nwere etu ha si ahụ onye e nweghi afo ojuju n'ihe o nwere di ka onye nzuzu. E nwere ike ikowaputa udi onye ahụ ka onye anya ukwu. Na mburu asusu Igbo, anu e ji anya ukwu na mmicha mara bu agwo. Ya bu a si na mmadu bu agwo, ihe o ga-aputa bu onye ekwesighi ntukwasị obi ma nwee anya ukwu. Ndi Igbo na-atu n'ilu si 'agwo eloghi ibe ya o naghị ebu'. A si na "Okeke bu agwo", ihe o putara bu na Okeke na-achọ irikota nke ya na nke ndi ozo. Ihe ozo e jiri mara agwo bu na o bu anu ekwesighi ntukwasị obi. Na nsirihụ ụwa ndị Bekee, anu nwere anya ukwu bu ezi. Ya bu a si na mmadu bu ezi, ihe o ga-aputa bu na onye ahụ nwere anya ukwu, di ka: "Uche bu ezi". Ezi nwere anya ukwu na-achọ irikota nke ya na ibe ya.

3.2.4 Nzuzu Gbasara Omume Mkpokwu

Mgbe mmadu na-akpa agwa na-egosi na o nweghi okwu aka ya, ndi Igbo na-ahụ onye ahụ ka onye mkpokwu. A na-ajukwa ma isi adikwa onye ahụ mma maka udi omume onye ahụ. Ihe atu e ji atunyere onye nwere udi omume a bu ewu na aturu . Na mburu asusu Igbo, a si na mmadu bu ewu ma o bu aturu, ihe o putara bu na onye ahụ bu onye mkpokwu, onye enweghi okwu aka ya. Ya bu e nwere ike isi na "Okeke bu ewu", ma o bu "Okeke bu aturu".

Na mburu asusu Bekee, a na-eji nwa ehi akowa onye nwere omume nzuzu. Ya bu, a si na mmadu bu nwa ehi, ihe o putara bu na onye ahụ nwere omume nzuzu. Ima atu: Nwoke ahụ bu nwa ehi.

3.2.5 Nzuzu Gbasara Adighi Nko

Ndi Igbo na-ewe onye anaghi aghota ihe ngwa ngwa di ka onye uburu ya adighi nko. A na-arugara onye ahụ aka ka onye nzuzu. Ihe e ji akowaputa onye uburu ya adighi nko di otutu di ka ofeke, uburu eke, efurefu, isi okpo. Na mburu asusu Igbo, a si na mmadu bu ofeke, uburu eke, isi okpo ma o bu efurefu a mara na uburu onye ahụ adighi nko nke ziputara onye nzuzu. N'ikowada okwu ndi a n'otu n'otu, ofeke na nsirihụ uwandị Igbo bu onye uche ya emighi emi ighota ihe ngwa ngwa. Ya ka e ji tuo ilu a; "Ofeke amaghi mgbe e kere nku ukwa".

Na nsirihụ ụwa ndị Bekee, anu nwere nzuzu gbasara adighi nko bu mbe mmiri na ejule. Na nsirihụ ụwa ndị Bekee, a kporo mmadu mbe mmiri ma o bu ejula, o puta na onye ahụ adighi nko n'ime ihe, di ka: Uche bu mbe mmiri maobu Ada bu ejula.

3.2.6 Nzuzu Gbasara Oke Ọmụmụ

Ndị Igbo na-akpọ onye mụrụ ụmụ karịa ole ọ ga-azụli onye nzuzu. Maka ya ka e ji ekwu okwu dị etu a “Ọtụtụ ụmụ abụghị nzutali”. Na nsirihụ ụwa ndị Igbo, ọkụkọ na-egosi anụ na-abụ ọtụtụ ụmụ. Na mburu asụsụ Igbo, a sị na mmadụ bụ ọkụkọ, ihe ọ putara bụ na onye ahụ mụrụ ọtụtụ ụmụ, dị ka: Ngozi bụ ọkụkọ ma ọ bụ na Ngozi bụ ụmụ ka ọkụkọ. Nke a putara na Ngozi mụrụ ọtụtụ ụmụ karịa ole ọ ga-azụli. Na nsirihụ ụwa ndị Bekee, ha enweghị mburu metutara nzuzu gbasara oke ọmụmụ. Ihe nke a ji di otu a bụ na o nweghị mgbe ha ji amụ ọtụtụ ụmụ. A kpọọ mmadụ ọkụkọ na be ha, ọ pụtara onye ujo.

3.2.7 Nzuzu Gbasara Aka Ntagide

Ndị Igbo na-akpọ onye nwere aka ntagide ma ọ bụ aka ike onye nzuzu. Aka ntagide na aka ike bụ otu ihe. Ha putara onye anaghị enyenwu mmadụ ihe. Kama ọ ga-enye mmadụ ihe, o debe ya, ihe ahụ emebie. Anụ e ji atunyere aka ntagide na nsirihụ ụwa ndị Igbo bụ ikiri. Ikiri jide osisi, ọ naghị ahapụ ya tutu e gbujipụ ya aka. Ufodu na-asị na mmadụ bụ aka mbe iji ziputakwa na onye ahụ anaghị enyeli mmadụ ihe, dị ka: “Ada bụ aka mbe” ma ọ bụ “Ada bụ ikiri”. E nwekwara ike iji akpaalaokwu ziputa onye nwere aka ntagide, dị ka: “Nkita erighi nsi Okeke” nke putara na Okeke anaghị enye mmadụ ihe.

Ndị Bekee e nweghị anụ nwere agwa nzuzu gbasara aka ntagide. O nweghị anụ a kpọọ aha ha ji ziputa ya mana ha nwere mkpuruokwu gosiri aka ntagide dị ka *miserly, cheapskate, close-fisted, stingy* d.g. z

3.2.8 Nzuzu Gbasara Aghughọ

Onye na-aghọ aghughọ na nsirihụ ụwa ndị Igbo abụghị ezigbo mmadụ. Nke a kpatara e ji atụ ilu si, “onye aghughọ nwụọ, onye aghughọ e lie ya” Anụ e ji aghughọ mara bụ mbe na nsirihụ ndị Igbo, dị ka: “Obi bụ mbe” ma na nsirihụ ụwa ndị Bekee, anụ e ji aghughọ mara bụ aworo, dị ka: “Obi bụ aworo”.

3.2.9 Nzuzu Gbasara Iru Unyi

Onye na-eru unyi bụ onye amaghị ihe maka ọ maghị mkpa idị ọcha bara. Unyi na-ebute ọrịa dị iche iche. Anụ e ji iru unyi mara bụ ezi na nsirihụ ụwa ndị Igbo na nke ndị Bekee

3.2.10 Nzuzu Gbasara Ikwá Iko

Ikwá iko bụ inwe mmekọ edina aghara aghara n’etiti ndị abụghị di na nwunye. Anụ ndị Igbo ji arugara onye na-akwa iko n’uzọ dị etu a bụ mkpi na nkita. Ya bụ a sị na mmadụ bụ mkpi ma ọ bụ nkita na nsirihụ ụwa ndị Igbo, echiche o ziputara bụ na onye ahụ na-akwa iko aghara aghara. Na nsirihụ ụwa ndị Bekee, anụ ha ji ziputa nke a bụ nkita na agu owuru.

3.2.11 Nzuzu Gbasara Akwughị Otu Ebe

Na nsirihụ ụwa ndị Igbo, akwughị otu ebe bụ agwa nzuzu na-egosi onye ga-abụ ọ hu ọcha ọ chaa, ọ hu oji, ọ jie. Onye dị otu a abụghị onye a ga-atukwasị obi. Anụ e ji agwa a mara bụ ogwumagala. Ọ bụkwa otu anụ a ka e ji eziputa udi agwa a na nsirihụ ụwa ndị Bekee. Ya bụ a sị na “Obi bụ ogwumagala”, ihe ọ putara bụ na Obi ekwesighi ntukwasị obi maka na ọ naghị akwụ otu ebe.

3.2.12 Ọkwasa Nchikọta Nchọpụta Nchọcha

Ọwasa 1

Usoro Ọnọgụ	Nsiriḡ uwa ndi Igbo	Ọmụmatu n'Igbo	Mputara ya n'Igbo	Nsiriḡ uwa ndi Bekee	Ọmụmatu na Bekee	Mputara ya na Bekee	Mputara ya n'Igbo
1	EHI → oke nri	Okeke bu Ehi	Okeke na-eri oke nri	EZI NA INYINYA IBU → bu maka iri oke nri	Daniel is a pig or Daniel is a donkey	Daniel is a glutton	Daniel na-eri oke nri
2	ENYI NA TOROTORO → nganga	Obi bu enyi maobu Ada bu torotoro	Obi na-eleli mmadu maobu Ada bu onye nganga	ENYI NNUNU → bu maka ime nganga na nleli	Stella is a peacock	Stella is proud	Stella bu onye nganga
3	AGWO → Anyaukwu	Okeke bu agwo	Okeke na-erikota nke ya na ibe ya	EZI → bu maka anyaukwu	John is a pig	John is a greedy person	John nwere anyaukwu nke ukwu
4	EWU NA ATURU → mkpokwu	Okeke bu ewu maobu okeke bu aturu	Okeke na-akpokwu ka ewu maobu Okeke na-akpokwu ka aturu	NWA EHI → bu maka mkpokwu	Samuel is a calf	Samuel is a stupid person	Samuel bu onye mkpokwu
5	EKE → adighi nko	Ada na-akpu ka eke	Ngozi adighi nko	EJULE na mbe mmiri → bu maka adighi nko	Jane is a snail or Jane is a turtle	Jane is a sluggish person	Jane adighi nko
6	OKUKO → oke omumu	Ngozi buru umu ka Okuko	Ngozi muru otutu umu	-	-	-	-
7	Ikiri na Aka mbe → aka ntagide/aka ike	Obi bu Ikiri maobu Obi bu aka mbe	Obi anaghi enyenwu mmadu ihe	-	-	-	-
8	MBE → Aghugho	Obi bu mbe	Obi na-agho aghugho	Aworo bu maka aghugho	Ben is a fox	Ben is a crafty person	Ben na-agho aghugho
9	EZI → iru inyi	Okeke bu ezi	Okeke na-eru inyi	Ezi bu iru inyi	Dan is a pig	Dan is a dirty person	Dan na-eru inyi
10	MKPI NA NKITA → Ikwia iko	Okeke bu mkpi maobu okeke bu nkita	Okeke na-akwa iko aghara aghara	NKITA → bu maka ikwia iko	Ben is a dog	Ben is promiscuous	Ben na-akwa iko aghara aghara
11	OGWUMAG ALA → Akwughu otu ebe	Okeke bu ogwuma galaa	Okeke anaghi akwu otu ebe	CHAMELEON	Ben is a chameleon	Ben is a weathercock	Ben anaghi akwu otu ebe

3.2.13 Myiri na Ndiiche Di n'etiti Mburu Metutara Nzuzu Na Nsiriḡ Ndi Igbo Na Ndi Bekee

N'ebe a, a ga-eji ihe di na tebulu e mere di n'elu chikota myiri na ndiiche di na mburu metutara nzuzu na nsiriḡ uwa agburu abuo a kporo aha ebe a. A ga-ebu uzo weputa ebe ha nwere myiri tupu ndiiche ha nwere.

N'myiri ha nwere, a ga-ahụ ha na ọ̀nụ̀ọ̀gụ 9, 10, na 11. N' ọ̀nụ̀ọ̀gụ 9, e ji ezi ziputa iru inyi na nsirihụ ụwa ndi Igbo jirikwa ya ziputa nke ndi Bekee.

N' ọ̀nụ̀ọ̀gụ 10, ndi Igbo ji nkita ziputa ikwa iko aghara aghara. O bukwa otu ihe ahụ na nke ndi Bekee. N' ọ̀nụ̀ọ̀gụ 11, anụ e ji akwughị otu ebe mara na nsirihụ ụwa ndi Igbo bu ogwumagala. Otu ihe ahụ ka o bu na nke ndi Bekee.

A bia na ndiiche ha nwere, a ga-ahụ ha n' ọ̀nụ̀ọ̀gụ 1,2,3,4,5,6,7 na 8. N' ọ̀nụ̀ọ̀gụ 1, ehi bu anụ e ji iri oke nri mara na nsirihụ ụwa ndi Igbo ebe o bu ezi na inyinya ibu na nke ndi Bekee. N' ọ̀nụ̀ọ̀gụ 2, enyi na torotoro bu maka nleli na nganga na nsirihụ ụwa ndi Igbo, mana o bu enyi nnunụ na nke ndi Bekee. A bia n' ọ̀nụ̀ọ̀gụ nke 3, anụ e ji ziputa anyaukwu bu agwo na nsirihụ ụwa ndi Igbo ebe o bu ezi na nke ndi Bekee. N' ọ̀nụ̀ọ̀gụ 4, ewu na aturu na-ziputa anụ mkpokwu na nke ndi Igbo ebe o bu nwa ehi na nke ndi Bekee. Anụ na-eziputa adighi nkọ n' Igbo bu eke n' ọ̀nụ̀ọ̀gụ nke 5 ebe o bu ejula na mbe mmiri na nke ndi bekee. N' ọ̀nụ̀ọ̀gụ 6, okuko bu anụ ziputara oke omumu, mana o nweghi anụ e ji ziputa ya na Bekee. A bia n' ọ̀nụ̀ọ̀gụ 7, anụ na-egosi aka ntagide bu ikiri n' Igbo ebe o nweghi anụ e ji ziputa ya na Bekee. N' ọ̀nụ̀ọ̀gụ nke 8, mbe bu anụ ziputara aghugho na nke Igbo ebe anụ a na-akpo aworo ziputara nke ndi Bekee.

4.0 Nchikota, Mmechi Na Aro

N'ebe a ka nwa nchocha ga-achikota ihe ndi a choputara, mechie nchoputa a ma tujukwa aro.

4.1 Nchikota

Nchocha a choputara na e nwere mburu metutara nzuzu gbasara "kama o ga-adị n'ite ka o doro n'afọ", nke gbasara nleli, nke gbasara fomfoju akpa, nke gbasara omume mkpokwu, na nke gbasara aka ike ma o bu aka ntagide, nke gbasara aghugho na iru unyi, nke gbasara ikwa iko na akwughị otu ebe.

Maka mburu nzuzu gbasara kama o ga-adọ n'ite ka o doro n'afọ nke putara oke nri, anụ e ji oke oriri mara na nsirihụ ụwa ndi Igbo bu ehi ebe ezi na anyinya ibu bu nke e jiri mara ndi Bekee. Maka nzuzu gbasara nleli, na nsirihụ ụwa ndi Igbo o bu enyi na torotoro ebe ndi Bekee bu enyi nnunụ. Na nke gbasara fomfoju akpa, nke putara inwe anya ukwu, anụ e ji anya ukwu mara na nsirihụ ụwa ndi Igbo bu agwo ebe nke ndi Bekee bu ezi, na nzuzu gbasara omume mkpokwu, ndi Igbo na-ewe ewu na aturu di ka anụ nwere omume mkpokwu, ebe o bu nwa ehi na nke ndi Bekee. Maka nzuzu gbasara adighi nkọ na nsirihụ ụwa ndi Igbo, anụ e ji ziputa ya bu eke. Na nke ndi Bekee bu ejula na mbe mmiri.

Na nzuzu gbasara oke omumu, a choputara na okuko bu anụ e ji oke omumu mara na nsirihụ ndi Igbo ebe e nweghi nke a choputara na nke ndi Bekee maka e jighi omumu mara ha. Na nzuzu gbasara aka ike nke putara aka ntagide, ihe e ji gosi nke a na nsirihụ ụwa ndi Igbo bu aka mbe, na anụ a na-akpo ikiri ma ndi Bekee enweghi anụ ha ji ziputa ya. Na nzuzu gbasara aghugho bu mbe, iru unyi buru ezi na nsirihụ ụwa ndi Igbo na ndi Bekee. E ji mbe na aworo mere anụ aghugho na nsirihụ ụwa ndi Igbo na ndi Bekee. Na nzuzu gbasara ikwa iko bu mkpi na nkita na nsirihụ ụwa ndi Igbo ma ndi Bekee ji

agụ owuru na nkịta. Na nzuzu gbasara akwughị otu ebe o bụ ogwumagala na nsirihu uwa agburu abuo ndi a.

E siri n'ederede a wee hu na o bu myiri ato di n'etiti mburu metutara nzuzu na nsirihu uwa agburu abuo ndi a kporo aha, n'ebe agwara e ji mara anu ufodu di. O bu na nzuzu gbasara ikwa iko, iru inyi na akwughị otu ebe nke bi n'onuogu 9,10 na 11 ka e nwere myiri n'anụ e ji ziputa echiche mburu ebe a. N' onuogu 1,2,3,4,5,6,7 na 8 bu ebe e nwere ndjiche.

4.2 Mmechi

Na mmechi, nwa nchocha gbaliri imejuputa ebumnobi ya bu itule mburu metutara nzuzu na nsirihu ndi Igbo na ndi Bekee site n'ichoputa udi nzuzu di iche iche, anu na okwu di iche iche na-arugara nzuzu aka na etu o si metuta asusu abuo ndi a. E si na nchoputa e nwetara hu na e nwere naani myiri abuo na mburu metutara nzuzu n'agburu abuo a ma e nwere otutu ndjiche di n'etiti ha n'ebe o si metuta isiokwu a.

Nwa nchocha sikwa n'ihe omumu a wee choputa ihe ndi ahụ atutu ncheke kowara maka mburu nke ufodu n'ime ha bu etu osu asusu si eji ihe nburunanya na-aghota ihe nburunuche na etu e si kowaputa na mburu metutara atumatuokwu niile n'amumamu asusu ncheke. E sikwa n'ihe omumu a hu otu atutu njirimee si puta ihe nke na-akowa na echiche okwu o bula bu ihe ndi nwe ya ji ya eme n'asusu ha. A huru ihe ndi a n'ebe ufodu anumanu ndi a kporo aha ebe a di na etu agwara anu ndi a si di iche iche site n'otu agburu ruo n'agburu ozo.

4.3 Aro

Nchocha a bu nke hira ahụ, maka ya nwa nchocha na-ario ka ndi okwu di n'aka gbaa ndi choro imu asusu na omenala o bula n'ulo akwukwo di elu ume site n'inye ha ego nkwado. Ha kwesikwara inye ndi choro ide akwukwo maka akuko ala obodo di iche iche ezi nkwado. Nke a ga-eme ka e nwee otutu akwukwo ndi mmadu nwere ike iji mee nchocha di otu a. Nchocha a abughi e jehaa o gwu maka ya odee choro ka ndi mmadu nwere mmasi n'udi isiokwu a gaa n'ihu ime nchocha nke ha.

Edensibia

- Bloomfield, L. (1933). *Language*. London: George Allen and Unwin.
- Deigmen, A. (2003). Metaphorical Expression and Culture: An indirect link. *Journal of Metaphor and Symbols*, vol. 18, ihu 255 – 271.
- Echeruo, M. J. C. (2001). *Igbo-English Dictionary*. Lagos: Learn Africa Plc.
- Fauconnier, G. (1985). *Mental Spaces*. Cambridge: MA: MIT Press.
- Halupka-Resetar, S. & Radic, C. (2003). Animal Names Used In Addressing People In Serbian. *Journal Of Pragmatics Vol. 35, Ihu 190 – 199*.
- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire And Dangerous Things: What Categories Reveal About The Mind*. Chicago: University Of Chicago.
- Langacker, R. W. (1991). *Foundations of Cognitive Grammar 2*: Standford: Standford University Press.
- Low, G. D. (1982). *On Teaching Metaphor*. Oxford: Oxford University press.

- Mbah, B. M & Edeogu, P. N. (2012). "The Semantics of The Verb – 'Se': A Cognitive Semantic Study". *International Institute of Science, Technology and Education*, 2. 41 – 47.
- Mbah, B. M. & Mbah, E. E. (2014). *Atụtu Amụmamụ Asụsụ*. Nsukka: University of Nigeria Press.
- Ndimele, O. M. (2007). *Semantics And The Frontiers Of Communication* (2nd ed.) Port Harcourt: University of Port-Harcourt press.
- Ngoesi, M. C. (1993). *Nchikọta Ihe omumụ Nke Asụsụ Igbo*. Nkpor: Optimal Press.
- Ngugo, M. O. (2007). *Ndị Igbo Na Akụkọ Ntọ Ala Ha*. Lagos: Matag Printing.
- Nnaji, H. I. (1995). *Modern English Igbo Dictionary*. Onitsha: Gonaj Books Publishers.
- Onwudufu, F. O. F. (2013). *Mmanụ E Ji Eri Okwu (vol. 1)*. Nimo: Rex Charles and Patrick Publishers.
- Saeed, J. I. (2003). *Semantics*. Maiden: Blackwell publishing.
- Silaski, N. (2013). Animal Metaphors And Semantic Derogation – Do Women Think Differently From Men?. University Of Belgrade, Serbia. Faculty Of Economics. [Http://www.Academia.edu](http://www.Academia.edu) E Wetara Ya n'April 2, 2020
- Sjorstrom, S. (1999). From Vision Top Cognition: A Study Of Metaphor And Polysemy In Swedish. Na J. S. Allwood And Greenford (Ọhz) *Cognitive Semantics Ihu 67 - 70*. Armster: John Benjamins Publishing.
- Talmy, L. (2000). *Towards A Cognitive Semantics*. Cambridge: MIT
- Umezi, P. (2018). Echiche Mburu Anumanu N'asusu Igbo Na Bekee. Ph.D Semina Iji Mezu Nchoro Ihe Omumu AFL 904 Na Ngalaba Amumamu Igbo, Afrika Na Eshia. Mahadum Nnamdi Azikiwe, Oka
- Wee, L. (2004). *Proper Names And Theory Of Metaphors*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ndị a Gbara Ajuju Onu

- Maazi Frank Nwabufu, gbara afọ iri asaa na ise, onye Ogidi na Kansul ime obodo Idemili not, Steeti Anambara. Onye oru oyibo lagoro ezumike nka.
- Maazi Willy Okonkwo, gbara afọ iri asaa na abuo, onye Agulu na Kansul ime obodo Anaocha, Steeti Anambara. Ojiegoachuego.
- Maazi Charles Ogbuagu, gbara afọ iri asaa , onye Agulu na Kansul ime obodo Anaocha, Steeti Anambara. Ojiegoachuego.